

Анна Всеволодівна та Янчин монастир

Анна Всеволодівна (Янка), донька великого київського князя Всеволода Ярославича, рідна сестра Великого князя Володимира Мономаха, внучка Ярослава Мудрого, небога королеви Франції та її тезка, якщо вірити давнім хроністам, була не лише золотоконою й білолицею, справжньою принцесою-білявкою, а ще й розумницею із золотими руками (іл. 1). Та й характер мала лагідний, покірливий. Ще маленькою її просватали за грецького цесаревича Костянтина Дуку. За легендою, начебто з того сватання нічого не вийшло. Літописцям Київської Русі за часів князювання Янчиного батька, Всеволода Ярославича, було не до долі його власних дочок – розібратися б у сварках його рідних братів та племінників. А ті історики, що намагалися пізніше пояснити її самотність, не знаючи причин, виправдовували княжну, навіть думки не припускаючи, що в Царгороді не схотіли взяти заміж Анну Всеволодівну. Просто не судилося: батько її нареченого, цесар Костянтин Дука, був близькою ріднею по матері. Однак справа була навіть не в тому, її доля виявилася ще більш гіркою, ніж можна було уявити, і більш схожою на долю всіх Ярославен.

Із сином візантійського імператора Костянтина Дуки, теж Костянтином, Янка справді була заручена ще восьмилітньою. Чекали, поки підросте і, як було заведено тоді, «червона лодія із золотими вітрилами» повезе царівну за Руське море. Але раптово і передчасно помер її майбутній свекор, а три брати, сини його, як бувало і в Київській Русі, не поділили між собою влади й імперії. Трон посів Михаїл, а Костянтина і брата його Андроніка разом з матір'ю відіслали до монастиря. І в Києві в той час була колотнеча між Ізяславом, Святославом та Янчиним батьком – Всеволодом, було йому не до зарученої донечки. Наречений її став малолітнім монахом, отже, і княжна мала розділити його долю. Таким чином, весілля відмінили. І хоча батько її любив і схиляв до науки й добродійності, проте не віднайшов для неї кращого майбутнього, аніж монастир. Щоправда, ставши Великим Київським

князем, заходився будувати для доньки нову обитель, названу Андріївською (іл. 2).

Всеволод Ярославич, батько княжни Анни, якого звали «п'ятимовним чудом» (із «Повчання Володимира Мономаха дітям»), окрім мов, рано осягнув також інші науки. Він і доньку з дитинства захопив до грамоти, до книги, навіть доручав їй переписувати книжки.

Її закоханість у науку, певно, теж була однією з причин постригу в черниці. Прагнула сама навчити інших усього, що знала. А стала вона, як свідчать уже й наші літописи, однією з найосвіченіших жінок свого часу, що було дивом. Бо коли в XI ст. у Київській Русі рідко можна було зустріти князя чи боярина, який не вмів би читати й писати, то дівчата, навіть княжни, як правило, нічого цього не знали. За допомогою батька й братів княжна, яку за простоту й доступність частіше звали Янкою, уже другого року після свого постригу засновує у своєму дівочому монастирі першу школу (іл. 3). Про неї у Лаврентіївському літопису зазначено: «Сія же Янка, совокупиши чернорызцы многи, прибываше с ними по манастырському чину», а російський історик Василь Татіщев додав: «Собравши девиц несколько, обучала их писанню, також ремеслам, пенію і швенію». Набирає Янка до школи дівчат різного стану, охочих до науки. Як боярських доньок та княжен, так і доньок селян. Навчали в школі грамоти й ремесел, напевне, і прядіння, і ткацтва, і пошиття одягу, і вишивання. Бо вже в ті часи наші предки, що носили здебільшого лляну одіж, охочі були прикрашати її яскравою вишивкою.

Церковні історики переказують і те, що 1088 року, уже будучи черницею, їздила Анна до Візантії. Офіційно – ніби на побачення зі своєю ріднею по матері, а насправді – щоб знайти вчительок для своєї школи та ознайомитися із системою навчання в патриціанських учбових закладах. Шукала собі помічниць серед жінок-слов'янок, які б погодилися переїхати до Києва. Заодно доручили княжні бути послом православної церкви – 1088 року помер митрополит Іоанн II, якого називали людиною «високих

помислів і науки». Тож сподівалися, що княжна, внучка грецького цісаря, краще, ніж хто інший, зможе знайти і привезти до Києва гідного наступника Іоанна II. Проте, як пише Нестор-Печерський, надіслали з нею митрополита Іоанна III, старого скопця, «від якого люди втікали зі страху, бо видавався він їм мерцем». Невідомо, чи привезла вона і вчительок. Але школа її, як і дівочий монастир, мала добру славу й існувала довго. У деяких переказах трапляються свідчення про бояринь і княгинь, що навчалися там. Зокрема, у Янчиній школі здобували освіту доньки Володимира Мономаха. І арабські, і західні хроністи, які перебували на Русі в ті часи й пізніше, у своїх подорожніх нотатках захоплено відзначають сліпучо-білий, прикрашений візерунками одяг русів-слов'ян: білі полотняні довгі сорочки, ткані барвисті запаски, узорні, якими було розшиті і шкіряне, і лляне, і шовкове вбрання (іл. 4, 5). Отже, можна зробити висновки, що ткацтвом займалися жінки Київської Русі, воно було важливим ремеслом та основним видом діяльності жінок. А знайдене археологами майже через тисячоліття унікальне пряслице (розкопки 1965–1968 років) із написом «Янька вѣдала пряслеѣ в Жирьць» (напевно, подароване якійсь невідомій нам Жирославі) є достовірним свідченням про ту Янчину школу (іл. 6).

Пряслиця з пірофіліту виготовляли переважно на Волині (в околицях Овруча), а також у Києві, і продавали по всій Русі. Жінки й дівчата, що не знали грамоти, ставили на них свої відмітки або прикрашали малюночками, а письменні надписували власними іменами.

Історія загубила навіть точне місце, де був Янчин монастир, поруйнований і спалений, як і сотні споруд золотоверхого Києва, у важкому XIII ст. Археологи й історики досі сперечаються, де він був розташований. Але всі згодні, що в найдавнішій частині старого Києва – «місті Володимира –єсь між Десятинною церквою і князівським палацом, поблизу церкви Святого Федора, теж зруйнованої, напевне, у XIII ст.

Треба згадати, що родинним монастирем Всеволода, закладеним 1088 року і побудованим уже 1096 року, був відомий Видубицький монастир,

що зберігся до наших днів. А про Янчин монастир в Іпатіївському літопису підкреслено: новий храм 1088 року закладено «в городі», і побудований він був для дочки Всеволода Ярославича – Анни Всеволодівни, і назву свою згодом одержав за її ім'ям – Янчин монастир.

У 1105 році вже побудований храм через прорахунки будівельників завалився («увалилася гора святого Андрія»). Але незабаром «гора» була відбудована, тому що, як свідчить літопис, уже в жовтні 1111 року в монастирі було поховано дружину князя – «княгиню Всеволожу», а 1112 року й саму Янку: «Там же 1112 преставися Янка дщи Всеволожа, сестра Володимира, місяца ноября в 3 день, положена бить у церкви св. Андрея, юже бе создал отец ея».

Янчин монастир ще довго слугував усипальнею нащадків Всеволодових. Тут, окрім дружини й доньки князя, були поховані його онук – київський князь Ярополк Володимирович і правнук – Володимир Андрійович, князь Дорогожицький та ще багато його рідних. Спроби відшукати їхні поховання, як і підвалини монастиря, не увінчалися успіхом. За висловом відомого, історика, професора, мистецтвознавця, археолога Михайла Каргера (1903–1976) (іл. 7), який розкопав багато історичних споруд Києва, свідчення про місцезнаходження Янчиного монастиря – «неподалік від Десятинної церкви – стало для нас «переказом глибокої давнини».

Епоха, у якій жила й діяла Анна – друга половина XI століття, – сприяла розвитку науки й культури серед жіноцтва. Слід зауважити, що українська жінка від зорі нашої історії не була приниженою чи позбавленою загальносуспільних прав, могла при бажанні вільно працювати як вдома, так і поза його межами. «Кардинальна різниця староруського права проти римського і старонімецького щодо становища жінки полягає в тім, що вона не знає ніяких правних обмежень становища жінки і її правосильності. Ми не маємо тут тої потреби опіки над жінкою, яку вважає неминучою право римське чи старонімецьке, вважаючи жінку або дитину не правосильною ціле її життя». Описуючи право перебування жіноцтва серед духовенства в часи

Княжої доби, Михайло Грушевський далі констатує: «Слідів обмежень жіночої свободи ми не маємо, навпаки, кілька звісток свідчать, що жінка вільно з'являється в товаристві публічно, з чоловіком або без нього. Правило митрополита Івана, згадуючи про пири, що споряджалися часом в самих монастирях, або не в монастирях, але з участю духовенства, все припускає, що на таких пирах бувають і чоловіки, і жінки».

Однак проявити себе повністю в просвітницькій діяльності жінка мала змогу тільки в монастирі. У той час саме в жіночому монастирі могла отримати освіту світська жінка. Заслуга цих монастирів у творенні української культури є безмежно великою.

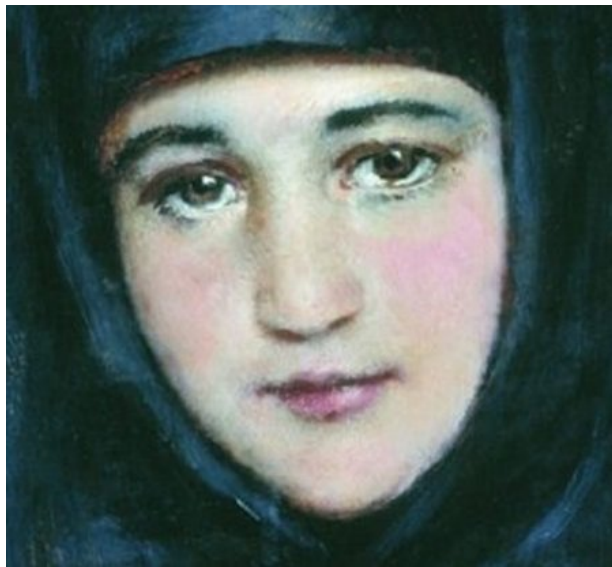
З цієї причини і Анна Всеволодівна стала черницею, присвятивши своє життя служінню Богові та розвитку богословської науки серед жіноцтва. Князівна ввійшла в нашу історію під іменем Янка і прославилась як видатна діячка: 1086 року заснувала в Києві жіночий монастир святого Андрія Первозванного з першою в Україні жіночою школою, повністю присвятивши себе вдосконаленню освіти жінок.

У 1240 році монголо-татари зруйнували Янчин монастир святого Андрія Первозванного, а разом з ним і Янчину школу, але її неоціненний внесок у розвиток теологічного просвітництва не забутий. Святу преподобну Анну з гідністю можемо вважати Небесною покровителькою тих її послідовниць, котрі продовжували орати, почату Анною Всеволодівною, освітянську ниву.

Так, поміж визначних церковних діячок Давньої Русі можемо відмітити Єфросинію Полоцьку, яка була донькою Святослава-Георгія Всеволодовича, князя Полоцького. З юних років Єфросинія Полоцька присвятила себе вивченню Святого письма. Як пишуть історики, Єфросинія була дуже вродливою і багато преславних князів до неї сваталися, але вона прийняла постриг та стала монахинєю, а згодом заснувала в 1127–1128 роках Полоцький Спасо-Єфросинів монастир.

Поміж визначних церковних діячок Давньої Русі знаходимо не тільки монахинь, Наречених Христових. До наших днів дійшло ім'я доньки

київського великого князя Мстислава Володимировича та онуки Володимира Мономаха, праправнучки Ярослава Мудрого – Добродії-Євпраксії-Зої (1108–1172) – першої на Русі жінки-лікаря. Вона зайняла видатне місце у світовій медичній науці як авторка наукового трактату грецькою мовою «Алімма» («Мазі»), який став досить популярним у середньовіччі. Це була перша відома авторська медична праця, написана в 30-х роках XII ст. представницею Київської Русі. Були також і жінки матері, що мали великі родини і при всіх своїх мирських турботах знаходили час для виконання суспільного християнського обов'язку.

Гл. 1. Анна Всеволодівна.

Іл. 2. Карта архітектурної реконструкції розвитку Київського Дитинця V–XIII ст.

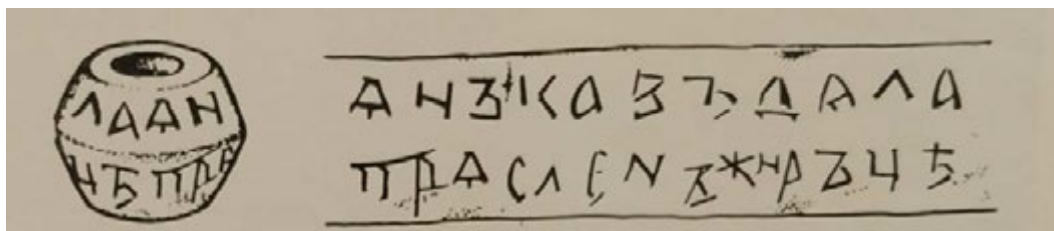
Іл.3. Школа при Янчиному монастирі.

Іл. 4. Давньоруський одяг.

Іл. 5. Давньоруський княжий одяг.

Іл. 6.

Пряслице з північно-західного схилу Старокіївської гори. X–XV ст.

За: Килиевич С.Р. Дитинец Києва IX – первой половины XIII века. Киев, 1982

Лл. 7. Михайло Костянтинович Каргер

Джерела та література

1. Войтович Л. «Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.)». Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000.
2. Вулиці Києва. Довідник. Київ, 1995.
3. Грушевський М.С. Нарис історії українського народу. Львів: Світ, 2015. Т. 22.
4. Енциклопедичний довідник «Київ» / під ред. А. Кудрицького. Київ, 1982.
5. Енциклопедія історії України. Т. 1: А–В / редкол.: В.А. Смолій та ін.; НАН України. Київ: Наукова думка, 2003.
6. Кириєвич С.Р. Дитинець Києва IX – першої половини XIII века. Киев: Наукова думка, 1982.
7. Луговий О. Визначне жіноцтво України: історичні життєписи. Київ: Дніпро, 1994.

*Оксана Стець,
старший науковий співробітник
Музею історії Десятинної церкви*